

1001 Vrouwen in perspectief

Traditie en verandering van het biografische woordenboek in
Nederland en elders¹

MINEKE BOSCH

55

1001 Women in Perspective: Tradition and Change in the Biographical Dictionaries of the Netherlands and Elsewhere

In this article Mineke Bosch discusses the book *1001 Women from Dutch History*, published in February 2013 and edited by Els Kloek, against the background of the tradition and recent change of national dictionaries of biography. Since the nineteenth century this historical genre has played a central role in processes of canonisation within national history. The gender order that is written into these biographical reference works is now considered out of date. Since the 1970s, therefore, corrections have been made. In the United States, for instance, a special dictionary of women's biography appeared, the *Notable American Women*, as a 'supplement' to the standard *Dictionary of American Biography*. The *British Dictionary of National Biography* decided to add to and rewrite all the existing lemma's between 1994 and 2004, to reappear as the *Oxford Dictionary of National Biography*. This work represents a paradigm change as the basic question of inclusion is no longer 'who survived history?', but 'who deserves a lemma in our contemporary vision of history?' In this historical perspective Bosch answers such questions as what is the relation between *1001 Women* and the *Dutch Biographical Dictionary of the Netherlands*. Was it the aim of the book to confront gendered processes of canonisation? Can the work be seen as 'a contribution to' (herstory) or a 'rewriting of' history?

In dit artikel bespreekt Mineke Bosch het in februari 2013 onder redactie van Els Kloek uitgekomen *1001 Vrouwen uit de Nederlandse geschiedenis* in het perspectief van traditie en verandering van het biografisch woordenboek. Sinds de negentiende eeuw speelt dit genre van het historische standaardwerk een centrale rol in

canoniseringsprocessen binnen de nationale geschiedschrijving. De genderorde die in deze biografische woordenboeken werd vervat, blijkt echter niet meer van deze tijd. Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw zijn daar dan ook correcties op uitgevoerd. In Amerika verscheen bijvoorbeeld als aanvulling op de *Dictionary of American Biography* een biografisch woordenboek van vrouwen, de *Notable American Women*. De Britse *Dictionary of National Biography* daarentegen, besloot tot een aanvulling én algehele herschrijving van alle lemma's, om opnieuw te verschijnen als *Oxford Dictionary of National Biography*. In dit werk is sprake van een paradigmawisseling omdat de basisvraag voor opname niet meer is wie in het verleden kwam bovendrijven, maar wie volgens hedendaagse normen van geschiedschrijving een lemma verdient. Tegen deze historische achtergrond beantwoordt Bosch vragen over hoe de relatie is tussen *1001 Vrouwen* en het *Biografisch Woordenboek van Nederland*. Was het de bedoeling om bestaande gegenderde canoniseringsprocessen tegen te gaan? Is het werk te beschouwen als 'herstory' of als een 'herschrijving' van de geschiedenis?

De 31sten Dec. nam ik 's morgens de courant ter hand; mijn oog viel op het artikel *Onze dooden*. 'Hé ja, 'k moet even zien, wie er al zoo in '94 gestorven is', dacht ik, en tot mijn groote verbazing ontdekte ik, dat de vrouwen niet sterven! In Nederland bleken overleden te zijn 135 mannen en 1 vrouw, één oude vrouw, die stellig ook niet dood zou zijn gegaan als zij niet vroeger grootmeesteres van het koninklijk huis geweest ware! 'Nu ja, maar die 135 waren dan ook beroemde mannen, daar kan geen vrouw tegenop!' zult gij mij toevoegen. Dat's waar ook, daar dacht ik zoo gauw niet aan – zulke vereeuwigingswaardige gaven als er vereischt worden voor: president van den bakkersbond, burgemeester van Vlaardingen, voorzitter van de kamer van koophandel te Leeuwarden, directeur der hoogere burgerschool te Sneek, gemeente-geneesheer van Amsterdam, ex-gemeente-secretaris van Deventer, enz. enz. kan een vrouw niet bezitten. Slotsom, zij sterft dus niet.²

In deze ironische passage van Elise Haighton uit 1895 is de frustratie te herkennen die veel feministische historici in de loop der tijd hebben verwoord

1 Els Kloek (ed.), *1001 Vrouwen uit de Nederlandse geschiedenis* (Nijmegen: Vantilt, 2013, 1555 pp., ISBN 978 6004 120 4). Ik spreek graag mijn dank uit voor de constructieve bijdrage van de redactie van BMGN – *Low Countries Historical Review* aan de totstandkoming van dit artikel. Speciale dank geldt het redactie bureau.

2 Elise Haighton, 'Het heele land in 't klein: een woord tot alle hooggestemde mannen en vrouwen', *Vragen des Tijds* II (1895) 166-184. Dit citaat komt uit mijn lezing voor het congres 'Duizend en één vrouwen in de Nederlandse geschiedenis' (november 2004); gepubliceerd als 'Zonder vrouwelijke doden geen onsterfelijke vrouwen. Pleidooi voor een Nieuw Biografisch Woordenboek van Nederland', *Biografie Bulletin* (2005) 37-51.

over de asymmetrische definities van ‘vereeuwigingswaardigheid’ die ook aan het historisch handwerk ten grondslag liggen. Die hielden behalve de veroordeling van vrouwen tot ‘Gesichtslosigkeit’ in dat ook niet echt opzienbarende mannen op grond van hun beroep of positie – als politicus, geestelijke, bestuurder – in de openbare wereld onsterfelijk werden gemaakt, omdat die positie het hun nu eenmaal vergunde om ‘opgemerkt’ dood te gaan. Omdat maar heel weinig vrouwelijke overledenen de krant haalden (afgezien van de annonces), had ook het meest objectieve criterium dat door alle nationale biografische woordenboeken voor opname werd en wordt gehanteerd, namelijk ‘to be dead’, voor vrouwen een andere betekenis dan voor mannen.³ Haightons frustratie is in de loop van de twintigste eeuw aanleiding geworden voor steeds meer onvrede met de staande praktijk en heeft tot verschillende reacties geleid: van het doen van een inhaalmanoeuvre in de vorm van een ‘apart’ biografisch woordenboek van vrouwen tot het leveren van systematische genderkritiek en het herschrijven van lemma’s in bestaande (gedigitaliseerde) lexica.

De geciteerde passage illustreert het inzicht dat wie waarom herinnerd wordt en op welke wijze, cultureel en historisch is bepaald. De biografische woordenboeken die in de negentiende eeuw ontstonden en nog steeds een belangrijke rol spelen in de infrastructuur van onze nationale herinnering leggen daarvan getuigenis af. En omdat het zulke belangrijke standaard- of naslagwerken zijn die canoniseringsprocessen weerspiegelen en beïnvloeden, is het van belang ons te realiseren wat de culturele erfenissen zijn die daarin vervat zijn. Een belangrijke erfenis die in de biografische woordenboeken is opgeslagen is een genderorde die de meeste Nederlanders niet meer onderschrijven, maar die door dit soort standaardwerken langer invloed blijft uitoefenen dan gewent.

Het is niet al te gek om te veronderstellen dat Haighton zeer tevreden zou zijn geweest met het prachtige, in februari 2013 uitgekomen, *1001 Vrouwen uit de Nederlandse geschiedenis*, al was het maar omdat ze er zelf met een mooie levensbeschrijving in staat. Deze bijzonder vormgegeven bundel biografische lemma’s van Nederlandse vrouwen van de middeleeuwen tot in de twintigste eeuw werd ‘samengesteld’ door Els Kloek, maar is tegelijkertijd het werk van heel velen: auteurs, redactieleden, uitgevers, vorm- en subsidiegevers. Het project is een inspirerend voorbeeld van geslaagde *crowd funding* in een tijd van toenemende krapte op de culturele markt. Het boek is trouwens een *off-shoot* van het in 2004 door Kloek geïnitieerde *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland* (DVN), dat beoogde Nederlandse vrouwen die voor 1850 gestorven waren in kaart te brengen. Een stille wens bleef altijd om die beschrijvingen ook nog

3 Niet zelden is het verzamelen van een groslijst voor een biografisch handboek gebaseerd op het doornemen van necrologieën.

Portret van Elise Haighton die in 1895 ironisch opmerkte 'dat de vrouwen niet sterven'. In 2013 is ze een van de 1001 *Vrouwen uit de Nederlandse geschiedenis*.

© onbekend, Atria, kennisinstituut voor vrouwengeschiedenis en emancipatie (Collectie IAV).

eens in een boekwerk op te nemen, en toen de aanvankelijke doelstellingen waren behaald werd dat het volgende project. Omdat in zo'n boek toch ook de laatste eeuw vertegenwoordigd zou moeten zijn, werd besloten ongeveer 250 lemma's van voor 1850 in te ruilen voor vrouwen die na 1850 geboren waren.

Niet alleen spat van *1001 Vrouwen* het enthousiasme (en de liefde) af, het werd mede door de professionele aanpak van organisatie, inhoud en PR zeer positief onthaald. De afdeling Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam wijdde er een tentoonstelling aan en ook de presentatie zorgde voor een goede aandacht van de pers. Juist die grote professionele inbreng en publieke belangstelling maken dat het project een kritische bevraging verdient: wat vind ik als professionele (gender)historicus en gewezen lid van de redactiecommissie van het *Biografisch Woordenboek van Nederland* (BWN) van *1001 Vrouwen*? Wat is de relatie tussen dit biografisch woordenboek van Nederlandse vrouwen en de (Nederlandse) geschiedschrijving en/of het gecanoniseerde biografische geheugen? Hoe wordt door de samenstelster dit project verantwoord en hoe antwoordt zij op de door interviewers herhaaldelijk opgeworpen (of door Kloek geanticipeerde) vraag of dit *herstory* is of een vorm van herschrijving van de geschiedenis?

Om deze vragen goed te kunnen beantwoorden plaats ik het project eerst in een historische en internationale context. Vervolgens ga ik na hoe in andere landen het ontbreken van vrouwen in dit soort canonieke naslagwerken in de laatste decennia tegemoet is getreden, waarbij ik wat uitgebreider stilsta bij de *Oxford Dictionary of National Biography* (ODNB). Aansluitend behandel ik de wijze waarop het BWN de uitdaging heeft opgepakt. Op grond van deze contextinformatie beantwoord ik dan de opgeworpen vragen over *1001 Vrouwen*.

Nationale biografische woordenboeken

1001 Vrouwen staat in een lange traditie. Vanaf de achttiende eeuw verschenen in steeds meer westerse landen veeldelige verzamelingen van nationale grootheid. Dit gebeurde deels in het kader van het culturele nationalisme dat ook de nationale geschiedschrijving inspireerde, deels om het belang van individuele verdiensten van 'het volk' voor het vaderland te schragen en voorbeelden te verschaffen van buitengewone moed en deugd.⁴ Zo verscheen al tussen 1747 en 1766 de *Biographia Britannica* die in de verantwoording letterlijk 'a kind of general MONUMENT' werd genoemd. In dit werk kon de dankbaarheid van tijdgenoten en het nageslacht worden uitgedrukt

4 Hermione Lee, *Biography: A Very Short Introduction* (Oxford 2009); zie ook: Ian Donaldson, 'National Biography and the Arts of

Memory', in: Peter France en William St. Clair (eds.), *Mapping Lives: The Uses of Biography* (Oxford 2002) 67-82.

ten aanzien van al die eminente personen die op een of andere wijze een bijdrage hadden geleverd aan Groot-Brittannië. In Amerika droeg de in 1790 uitgekomen *American Biography* bij aan het nieuwe nationale zelfgevoel, terwijl de *Allgemeine Deutsche Biographie* die vlak na de Duitse eenwording in 1875 van start ging in 1912 met 56 delen werd afgerond. Dat waren vier delen meer dan de Franse *Biographie Universelle Ancienne et Moderne* die tussen 1811 en 1828 werd gepubliceerd onder redactie van Louis-Gabriel Michaud. In Nederland begon J.A. van der Aa in 1852 met het *Biographisch Woordenboek van Nederland*, waarvan de 21 delen pas bijna twintig jaar na zijn dood in 1878 werden voltooid.

Al deze nationale biografische woordenboeken kregen in de twintigste eeuw vervolprojecten, die in toenemende mate onder de exclusieve redactie van professionele historici kwamen te staan. Voor de Verenigde Staten kunnen we wijzen op de *Dictionary of American Biography*, voor Duitsland op de *Neue Deutsche Biographie*. In Nederland werd Van der Aa na fel te zijn bekritiseerd in 1911 opgevolgd door het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* waaraan vooral de naam van P.J. Blok is verbonden en waarvan tot 1937 tien delen verschenen.⁵ Ook dit werk kon de toets van de latere kritiek niet helemaal doorstaan. Zo bleek bijvoorbeeld 32% van de opgenomen personen theoloog te zijn, wat in een tijd van toenemende secularisering en ontzuiling tot nieuwe voorstellen voor vernieuwing leidde. Deze resulteerden in de jaren zestig in de eerste stappen om te komen tot het *Biografisch Woordenboek van Nederland*, waarvan tussen 1979 en 2003 zes delen verschenen.⁶ Dat vanaf 1986 het *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging* (BWSA) in delen verscheen, kwam voort uit het bloeiende onderzoek op dit gebied. In het BWN werd hieraan weinig aandacht besteed. Hoewel hoogleraren geschiedenis steeds meer als boegbeelden van dit soort projecten fungeerden, hebben zij zich lang niet altijd inhoudelijk diepgaand hierover uitgelaten. Als er al historici zijn geweest die hebben gereflecteerd op het verschijnsel van de seriële biografie in miniformaat, dan is dat in Nederland Jos Gabriëls geweest, de laatste (betaalde) redacteur van het BWN.⁷

Nog even terug naar de negentiende eeuw, waar in 1882 de Engelse *Dictionary of National Biography* (DNB) van start ging onder redactie van Leslie

5 P.C. Molhuysen en P.J. Blok (eds.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (10 delen; Leiden 1911-1937. Online te raadplegen via: <http://www.historici.nl/retroboeken/nnbw/>

6 J. Charité en A.J.C.M. Gabriëls (eds.), *Biografisch Woordenboek van Nederland* (6 delen; 's-Gravenhage, Amsterdam 1979-2006). Online te raadplegen via: <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/>. Zie voor de voorgeschiedenis

hiervan: J. Charité, 'Biografisch Woordenboek van Nederland', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 90 (1975) 474-478. In 1962 ging het BWN van start.

7 Bijvoorbeeld A.J.C.M. Gabriëls, 'Portretten in miniatuur: het Biografisch Woordenboek van Nederland', in: Bert Toussaint en Paul van der Velde (eds.), *Aspecten van de historische biografie* (Kampen 1992) 50-64.

Stephen, de vader van Virginia Woolf.⁸ Onder zijn leiding en na 1891 onder leiding van Sidney Lee werd tussen 1885 en 1901 ieder kwartaal een nieuw deel opgeleverd. Na afronding van de Z in 1900, toen in 27,236 lemma's 29,333 mensen waren geportretteerd, werd onmiddellijk begonnen met correcties en met aanvullingen van pas gestorvenen.⁹ Gedurende de twintigste eeuw werden er vervolgens met enige regelmaat supplementen aan toegevoegd, tot in 1993 het laatste deel uitkwam onder de sprekende titel *Missing Persons*. Tegen die tijd waren er al plannen om de DNB radicaal op de schop te nemen en leemten van velerlei aard op te vullen. Het resultaat hiervan zou in het najaar van 2004 *online* en als gedrukte versie verschijnen onder de titel *Oxford Dictionary of National Biography*.¹⁰

Ontbrekende vrouwen en de *Notable American Women*

Een van de leemten betrof de ondervertegenwoordiging van vrouwen in de DNB. Gillian Fenwick constateerde in 1994 in haar studie *Women and the Dictionary of National Biography* dat de verhouding tussen vrouwen en mannen in de oude DNB zo'n 1 op de 23 was.¹¹ Zij trad met die studie onder anderen in de voetsporen van de Amerikaanse historica Mary Beard, die tot de kring van *progressive historians* als Carl Becker en Charles Beard behoorde en tot de pioniers van vrouwen- en gendersgeschiedenis wordt gerekend.¹² Zij bracht al in de jaren 1940 op verzoek van de hoofdredacteur van de *Encyclopaedia Britannica* (waarin ook veel biografische lemma's staan) in kaart hoe vrouwen er in de encyclopedie vanaf kwamen.¹³ Echt geïnteresseerd bleek haar opdrachtgever niet in het driedelige rapport dat zij na anderhalf jaar afleverde. Dat neemt niet weg dat deze inzichten op een andere manier tot hun recht zouden komen. Al in de jaren dertig was zij betrokken geweest bij het initiatief tot de oprichting van een World Center for Women's

8 Zie bijvoorbeeld: A.J.C.M. Gabriëls, "A Valuable Thing for Generations". De *Dictionary of National Biography, 1881-1901*, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 108 (1995) 499-518.

9 Zie H.C.G. Matthew, *Leslie Stephen and the New DNB* (Leslie Stephen lecture 1995). Online te raadplegen via: <http://www.oup.com/oxforddnb/info/freeodnb/shelves/lslecture1/> (23 juli 2012).

10 De *Oxford Dictionary of National Biography* verscheen in 2004 in zestig delen en online. De eerste hoofdredacteur was Colin Matthews (1992-1999), de tweede was Brian Harrison (1999-2004) en de huidige is Lawrence Goldman

(2004-heden). Kenmerkend voor DNB en ODNB is het commerciële karakter.

11 Gillian Fenwick, *Women and the Dictionary of National Biography* (Aldershot 1994).

12 Ann J. Lane, *Mary Ritter Beard: A Sourcebook* (New York 1977); Barbara K. Turoff, *Mary Beard as Force in History* (Dayton 1979); Nancy Cott (ed.), *A Woman Making History: Mary Ritter Beard through Her Letters* (New Haven, Londen 1991).

13 Mary Beard, 'A Study of the *Encyclopaedia Britannica* in Relation to Its Treatment of Women, 1942'. Excerpts in: Lane, *Mary Ritter Beard*, 215-224.

Archives dat waarschijnlijk een deel van zijn inspiratie ontleende aan het Nederlandse Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging dat in 1935 werd opgericht.¹⁴ Nadat deze onderneming schipbreuk had geleden, werd Mary Beard's expertise ingezet bij de oprichting van de Women's Library, gelieerd aan Radcliffe College, het vrouwencollege van Harvard University.¹⁵ De president van Radcliffe, de historicus W.K. Jordan, vroeg haar advies in het kader van de oprichting van een *research library* op het gebied van vrouwengeschiedenis. Beard gaf hem daarop te kennen dat de geschiedenis van vrouwen niet pas met 'het ontwaken der vrouw' begon, want

that would freeze like the icyness of a glacial age the interpretation of history as history of masculine tyranny and feminine subjection until the first bright girls of the ages, conceived as English and American, 'woke up' and made women who had been as nothing throughout history into something called a 'human being'.¹⁶

In plaats daarvan zou de collectie moeten worden opgebouwd rond het concept van *Woman as Force in History*, naar de titel van haar beroemde, maar vaak onbegrepen boek uit 1947. Vrouwen waren in staat tot goed en kwaad en hadden in het verleden vaak meer 'agency' gehad dan hedendaagse teksten over dat verleden deden geloven. Het was een kwestie van goed onderzoek doen op basis van gepubliceerd en ongepubliceerd materiaal om door de vele mythen heen te kunnen kijken.

Het was in deze sfeer van toewijding aan het in kaart brengen van vrouwen in de geschiedenis in al haar gedaanten dat de eveneens progressieve Harvard-historicus Arthur M. Schlesinger Sr., de latere persoonlijke assistent van president Kennedy, tevens lid van de Raad van Advies van het Women's Archive, het voorstel deed om een biografisch woordenboek van Amerikaanse vrouwen uit te geven. Aanleiding was zijn constatering dat in de *Dictionary of American Biography* (DAB) maar 700 van de 15.000 lemma's aan vrouwen waren gewijd. Nog geen half procent dus, terwijl een kleine inventarisatie al gauw een drievoudig aantal potentiële levensbeschrijvingen opleverde. Als gevolg daarvan verschenen in 1971 de (eerste) drie delen van de wetenschappelijk doorwrochte *Notable American Women* (NAW) die onder andere uitblonk in het zogeheten 'APL-gedeelte', de verantwoording in de vorm van verwijzingen naar archieven, publicaties en (secundaire) literatuur.¹⁷ Op basis van een shortlist van ongeveer 2000 vrouwen werden 1359 lemma's geschreven,

14 Zie voor de World Center for Women's Archives (WCWA): Cott, *A Woman Making History*, 128-219.

15 De tegenwoordige Arthur and Elisabeth Schlesinger Library on the History of Women.

16 Geciteerd in Turoff, *Mary Beard as Force in History*, 64.

17 Edward T. James, Janet Wilson James en Paul S. Boyer (eds.), *Notable American Women: Biographical Dictionary Volumes 1-3: 1607-1950* (Cambridge, Londen 1971).

waarvan ongeveer 550 herschreven versies waren van bijdragen uit de DAB. Aan het project werkten 738 auteurs mee voor bijdragen tussen de 400 en 7000 woorden. Noch het adjectief ‘American’ werd scherp afgebakend, noch werd het karakter van de bijdrage van de geselecteerde vrouwen aan de Amerikaanse beschaving beperkt tot ‘voorbeeldig gedrag’. Ook onderwereldfiguren, avonturiersters en vrouwen van wie de legende groter was dan het leven zelf kregen een plaats te midden van ‘the great and good’. In 1980 verscheen een aanvulling in de vorm van *The Modern Period*, gevolgd door een deel 5 met levensbeschrijvingen van vrouwen die tussen 1976 en 1999 overleden.¹⁸

De verschijning van de NAW in 1971 bleef niet onopgemerkt, mede omdat in de Verenigde Staten de discussie over vrouwengeschiedenis langzamerhand op stoom begon te komen. De gisting die gaande was, blijkt uit de vele gunstige recensies die de onderneming kreeg in gerenommeerde historische tijdschriften.¹⁹ De NAW heeft mede daaraan haar grote populariteit te danken, terwijl het project omgekeerd ook een standaard heeft gezet voor de nieuwe vrouwengeschiedenis en eraan heeft bijgedragen dat vrouwengeschiedenis ook in het begin van haar ontstaan altijd al meer was dan het coderen van onderdrukking en bevrijding.

Vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw zijn ook in andere landen projecten gestart om de balans in de nationale biografische portretgalerijen enigszins te herstellen. Een goed voorbeeld hiervan is het *Dansk Kvindebiografisk Leksikon* (Het Deense Vrouwenbiografisch Lexicon) dat tussen 2000 en 2001 in vier delen uitkwam.²⁰ In de Verenigde Staten verschenen weer diverse ‘aanvullingen’ op de NAW, zoals de *Notable Black American Women*, onder redactie van Jessie Carney Smith of *Notable Twentieth-Century Latin American Women: A Biographical Dictionary* van Cynthia Margarita Tompkins en David Foster. De

18 Barbara Sicherman en Carol Hurd Green (eds.), *Notable American Women: A Biographical Dictionary. Volume 4: The Modern Period* (Cambridge, Londen 1980); Susan Ware en Stacy Braukman (eds.), *Notable American Women: A Biographical Dictionary. Volume 5: Completing the Twentieth Century 1976-1999* (Cambridge, Londen 2005).

19 Onder anderen Mary S. Benson in *The Journal of American History* 59:4 (1973) 972-973, Mary Elizabeth Massey in *The American Historical Review* 78:1 (1973) 144-145 en Anne Firor Scott in *Journal of Southern History* 38 (1972) 629-638. Deze laatste werd opgenomen in Ann Firor Scott, *Making the Invisible Woman Visible* (Urbana, Chicago 1984) 149-158.

20 Birgit Possing, ‘On the Breaking of the Skewed Gender Balance in the Danish History’ (Ongepubliceerde paper voor het symposium ‘Gender and the Politics of Auto/Biographical Memory: New Directions’, Groningen juni 2011) en idem, ‘Biography as a Political Project’ (Ongepubliceerde paper voor de VIIIth ESSH Conference, Gent april 2010). *Dansk Kvindebiografisk Leksikon* (4 delen; Kopenhagen 2000-2001).

Nederlandse historica Francisca de Haan was betrokken bij de uitgave van het bijzondere naslagwerk *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms: Central, Eastern and South-Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*.²¹

De DNB en de ODNB en gender

Maar het kon ook anders. Zo staat onder de 'principles of inclusion' van de ODNB te lezen:

Women were scarce in the DNB partly because the division between 'public' and 'private' life had been particularly salient when it was being compiled. Many areas of women's activity were then categorized as private, thus seeming beyond the Dictionary's remit. A century later this would no longer do, if only because the line between the private and the public had always been blurred, and had subsequently shifted markedly. [...] In selecting the Oxford DNB's new lives, policy was set in such a way as to avoid limiting the recognition of women as valid candidates for inclusion. The Dictionary's advisers were urged to identify women who could justifiably be added, and in considering all articles to review the treatment of women's activities and influence.²²

Volgens drie redacteuren die tien jaar lang werkten aan de ODNB waren er behalve dit nog enkele samenhangende redenen voor de historische ondervertegenwoordiging van vrouwen in de DNB.²³ Ten eerste was de redactie van de DNB altijd eenzijdig mannelijk van samenstelling geweest. Deze redactie had weliswaar een ruime en onmoralistische definitie gehanteerd voor wie de Britse natie mocht representeren: inclusief 'tweederangs figuren' als onderwijzers, zeekapiteins, kooplui en dorpsdominees, en 'dubieuzere karakters' als 'bordeelhouders, slangenmensen, gokkers, travestieten en honderdjarigen', juist omdat het biografisch woordenboek vaak de *enige* plaats was waar sommige mensen herinnerd werden. Het was echter nooit een issue geweest dat die representanten vrijwel alleen mannen waren. Ten

21 Jessie Carney Smith, *Notable Black American Women* (3 delen; Detroit 1992-2003); Cynthia Margarita Tompkins en David William Foster (eds.), *Notable Twentieth-Century Latin American Women: A Biographical Dictionary* (Westport, Conn. 2001); Francisca de Haan, Krassimira Daskalova en Anna Loufti (eds.), *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms: Central, Eastern and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries* (Boedapest 2006).

22 <http://global.oup.com/oxforddnb/info/print/intro/intro2/> (18 juli 2012).

23 Elizabeth Baigent, Charlotte Brewer en Vivienne Larminie, 'Gender in the Archive: Women in the Oxford Dictionary of National Biography and the Oxford English Dictionary', *Archives* 30 (2005) 1-32, 5. Online te raadplegen via: <http://oed.hertford.ox.ac.uk/main/images/stories/articles/baigent2005.pdf> (1 augustus 2013).

tweede was uit onderzoek gebleken dat vooral die vrouwen in aanmerking waren gekomen voor opname in de *DNB* die in het bijzonder tot de verbeelding van mannen spraken en dus niet zozeer omdat zij ‘representatief’ waren. Daarom stonden in de sectie negentiende eeuw van de oude *DNB* relatief veel meer ‘vreemde vrouwen’ (‘unusual women’), excentriekelingen, bijzonder onfortuinlijke vrouwen of gifmengsters dan ‘vreemde mannen’, en zijn ‘verdienstelijke vrouwen’ zoals schrijfsters, filantropen, pedagogen, musici en zangeressen relatief ondervertegenwoordigd gebleven. Ook ‘publieke vrouwen’ als minnaressen, kunstenaressen en actrices (volgens de toen gangbare maatstaven) waren meer in trek dan ‘professionele vrouwen’ die hun sporen nalieten in het openbare leven. Het feit dat er tegenover het grote aantal mannelijke schoolhoofden maar één vrouw stond, hoewel er vele vrouwen waren die aan de leiding stonden van onderwijsinstituten die vaak door henzelf gesticht waren, liet zien dat het onderwijs aan meisjes bij de redacteuren minder in aanzien stond dan het onderwijs aan jongens. Het geringe aantal vrouwelijke schooldirecteuren in de *DNB* reflecteerde dus niet zozeer ‘het verleden’, als wel opvattingen over dat verleden.²⁴ Afgezien daarvan was in de supplementen die in de loop van de twintigste eeuw verschenen een steeds grotere nadruk komen te liggen op ‘grootheid’, die ten koste ging van de opname van vrouwen. De redacteur van het supplement uit 1920 schreef onverbloemd aan een co-redacteur: ‘if she had been a man we would have considered including her’.²⁵

De *ODNB* heeft met de nieuwe *principles of inclusion* niet alleen meer personen toegelaten, maar ook een ander toelatingsbeleid gevoerd. Behalve individuen zijn families en andere groepen opgenomen waardoor in het historische verhaal historische figuren een plaats krijgen die op zichzelf te onbelangrijk zouden zijn bevonden of alleen als tweede garnituur in het lemma van anderen zouden figureren. Tevens is plaats ingeruimd voor symbolen als Robin Hood, of de ‘nawerking’ van historische figuren in publieksmedia, als toneelstukken van Shakespeare of Hollywoodfilms. Opmerkelijk is in dit verband nog de regel waarin de *ODNB* expliciet stelt dat volledigheid niet altijd kan worden bereikt en dat soms kan worden volstaan met een ruwe schets onder het motto ‘beter iets dan niets’. In alles klinkt door dat het niet alleen gaat om wie er in het verleden ‘kwamen bovendrijven’ – vooral witte mannen uit de maatschappelijke elite vanwege de gangbare sociale, etnische en sekseverhoudingen – maar ook om wie in de veranderende opvattingen over geschiedschrijving een plaats verdienen. Vergeleken met de oude *DNB* houden de opnamecriteria dan ook een paradigmawisseling in op het gebied van het nationale biografische woordenboek. Daarbij telt niet meer zozeer de rol van personen in de ‘res gestae’ (het verleden), als wel in de ‘historia rerum gestarum’ (de geschiedschrijving). In de richtlijnen wordt

24 *Ibidem*, 3.

25 Geciteerd in *ibidem*, 5.

systematisch gerefereerd aan nieuwe sociaal-culturele benaderingen in de geschiedwetenschap en vaak ook expliciet aan de ontwikkeling van vrouwen- en gendergeschiedenis. Als dan ook iets tekenend is voor de *ODNB* ten opzichte van eerdere en andere biografische woordenboeken, dan is het dit accent op het veranderende *historical record* in plaats van op een veranderende historische werkelijkheid.

Niet alleen meer vrouwen, ook andere geschiedenissen

De vele analyses die in de aanloop naar en na het *online* gaan van de *ODNB* werden gemaakt, hebben een belangrijke rol gespeeld in het blootleggen van selectiemechanismen en daarmee samenhangende canoniseringsprocessen onder het regime van ongelijke sociale en genderverhoudingen. Wie zich niet bezint op de oorzaken en structuur van het vergeten en herinneren van vrouwen in de geschiedschrijving kan wel ‘meer vrouwen’ opnemen, maar loopt kans om de bestaande asymmetrieën te herhalen en te bevestigen. Niet voor niets heeft in vrouwengeschiedenis het begrip gender een belangrijke rol gekregen. Dat begrip staat voor de analyse van sociale en culturele processen van betekenisgeving die bepalend zijn voor verhoudingen tussen mannen en vrouwen in de werkelijkheid, maar ook in de taal en in verhalen, zoals – en vooral – de geschiedschrijving.²⁶ Dit betekent dat behalve op vragen als *hoeveel* vrouwen en *welke* vrouwen moet worden gereflecteerd op de vraag *hoe* hun verhalen, en die van mannen, worden verteld. Dat was ook de vernieuwers van de *ODNB* niet ontgaan.

De scheiding tussen openbaar en privé die zo bepalend was geweest voor wie wel en niet in de oude *DNB* werden opgenomen, had een duidelijke pendant gehad in de inhoud van de lemma's (van mannen en vrouwen) waarin alleen het openbare leven van de protagonist telde. Leslie Stephen bijvoorbeeld vond dat in het lemma over Thomas Carlyle ongepast veel aandacht was besteed aan zijn leven met Jane Carlyle, al genoot ook zij een redelijke bekendheid in de negentiende eeuw.²⁷ Details over het huiselijke leven werden gewoonlijk pas aan het eind van een lemma, vaak na de dood van de geportretteerde, toegevoegd in de vorm van een droge opsomming. Zo ontsloeg David Cecil zich in het portret van Lytton Strachey met de zinsnede ‘He never married’ op economische en kiese wijze van enige verwijzing naar

26 Het overzichtsartikel van Joan Wallach Scott, ‘Women in History II: The Modern Period’, *Past and Present* 101:1 (1983) 141-157 verscheen in 1984 in het *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* (onder redactie van Jeske Reys, Els Kloek, Tineke van Loosbroek, Ulla Jansz en Maria Henneman)

als ‘Vrouwengeschiedenis: de geschiedenis herschrijven’. Dit artikel was een voorproefje voor het paradigmatische artikel uit 1987: ‘Gender: A Useful Category of Historical Analysis?’, *The American Historical Review* 91:5 (1986) 1053-1075.

27 Baigent, e.a., ‘Gender in the Archive’, 3.

Stracheys privéleven: zijn homoseksualiteit en zijn complexe relatie met Dora Carrington. In de levensbeschrijvingen van vrouwen was van deze terughoudendheid over het privéleven echter geen sprake. Daar werden vaak al in de eerste zin haar vader en in de tweede haar (toekomstige) echtgenoot genoemd. Behalve de verschillende nadruk op ‘huiselijke omstandigheden’ in de levens van mannen en vrouwen, was sprake van veelvuldig gebruik van typering in termen van mannelijkheid en vrouwelijkheid, vooral in de levens van vrouwen.²⁸ Hoe serieus de ODNB heeft nagedacht over deze problematiek blijkt uit de radicale wijze waarop het ‘herschrijven’ is opgevat: niet alleen zijn heel veel ‘missing persons’, toegevoegd, maar ook vormden *alle* lemma’s van de bestaande DNB het uitgangspunt voor nieuwe beschrijvingen.

De redacteurs van de nieuwe DNB toonden zich dus vanaf het begin zeer bewust van het constructiekarakter van hun onderneming en betrokken daarin ook de rol van de samenstellers. De eerste hoofdredacteur, Colin Matthews, verzekerde zich van een goede vertegenwoordiging van vrouwen in het team van redacteurs (4/9) alsook in de groep van assistent-redacteurs, terwijl hij Jane Garnett, *lecturer* moderne geschiedenis aan Wadham College, Oxford University, aanstelde als Consultant Editor for Women. De *in-house research staff*, die geleid werd door een vrouw, bestond voor een deel uit vrouwen en was naar verluidt als geheel zeer toegewijd aan de genderkritische doelstellingen. Het kan een voordeel zijn geweest dat de tweede hoofdredacteur die de plots overleden Matthews verving Brian Harrison was, die zich onder andere veelvuldig met gendergeschiedenis in Groot-Brittannië had beziggehouden.

De kwantitatieve representatie van vrouwen in de ODNB is nog steeds niet echt opzienbarend te noemen (ruim 10% oftewel 5710 lemma’s), maar om dat aantal te bereiken is wel degelijk een grote prestatie geleverd: 28% van de nieuw beschreven levens ten opzichte van de DNB (zo’n 13.000) zijn vrouwen. Belangrijker dan dat is echter dat deze grotere aantallen vrouwen in de nieuwe *Oxford DNB* vooral het resultaat zijn van een innovatieve visie op het biografische woordenboek en zijn relatie tot de geschiedenis. In deze visie wordt expliciet gereflecteerd op de wijze waarop onsterfelijkheid wordt *gemaakt* en derhalve op de vraag hoe canoniseringsprocessen kunnen worden beïnvloed en afgedwongen. De vraag is of dit soort reflectie ook in Nederland is doorgedrongen en zo ja, hoe zich dat heeft vertaald naar de Nederlandse praktijk van het nationale biografische woordenboek.

Vrouwen in het BWN

In het eerste deel van het BWN dat uitkwam in 1979 onder auspiciën van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis is de door Haighton

28 *Ibidem*, 5.

gesignaleerde mannelijke dimensie van ‘vereeuwigingswaardigheid’ nog steeds onmiskenbaar. De aanvankelijk geheel uit mannen bestaande redactiecommissie verklaarde te willen vasthouden aan het ‘rijkelijk vage criterium’ van personen die ‘een rol van enige betekenis voor Nederland hebben gespeeld’.²⁹ Die rol was volgens de redactiecommissie onomstotelijk voor mensen op hoge openbare functies (leden van het Koninklijk Huis, ministers en aartsbisschoppen) en ook voor mensen die op grond van verdiensten voor hun vak of in een andere tak van sport erkenning verwierven. In aanmerking kwamen kortom wat in het Britse spraakgebruik ‘the great and the good’ wordt genoemd: hoge omes en kampioenen. Voor het overige stemde de redactiecommissie in met een citaat uit de inleiding tot het *DAB*: ‘The fact that a man is a devoted husband and father, an efficient schoolmaster, an exemplary parish priest, gives him in itself no claim to biographic commemoration’.³⁰ Tussen beide uitersten van onmisbaar belang en onmiskenbaar gemis aan betekenis lag volgens de redactiecommissie echter een wereld van nuances waarin subjectieve voorkeuren, meningen van auteurs en deskundigen opname in het *BWN* konden verzekeren. In het vijfde deel werd geconstateerd dat die subjectieve voorkeur in het eerste deel duidelijk te zien was: de relatief grote aanwezigheid van historici was tekenend. Maar ook op het gebied van sekse kwamen zoals gezegd de subjectieve voorkeuren naar voren en hebben die samen met heersende opvattingen over historisch belang geleid tot een duidelijke ondervertegenwoordiging van vrouwen.

Aantallen M/V in het *BWN* deel 1 t/m 6

	Deel 1	Deel 2	Deel 3	Deel 4	Deel 5	Deel 6	Totaal
Mannen	480	412	381	274	196	166	1909
Vrouwen	10	15	28	21	45	43	162
Totaal	490	427	409	295	241	209	2071
Percentage vrouwen	2,0%	3,5%	6,8%	7,1%	18,7%	20,6%	7,8%

De cijfers laten zien dat de opname van één vrouwelijk lid in de redactiecommissie een duidelijk verschil heeft gemaakt. In 1995 trad deze eerste vrouw in de persoon van ondergetekende toe tot de redactiecommissie, spoedig gevolgd door anderen. En hoewel zij niet gevraagd werden met het vooropgezette doel om de representatie van vrouwen in het *BWN* te verhogen, heeft deze verandering een heel duidelijk effect gehad, al is natuurlijk ook

29 De Redactiecommissie (l. Schöffers e.a.),
‘Woord vooraf’, in: J. Charité (ed.), *Biografisch*

Woordenboek van Nederland I (’s-Gravenhage 1979)
v-viii.

30 *Ibidem*, vi.

sprake van parallelle ontwikkelingen, bijvoorbeeld in de toename van kennis over vrouwen in de geschiedenis. Niettemin werd al heel snel een groslijst aangelegd van zo'n honderd te beschrijven vrouwen en kon gemakkelijker gebruik worden gemaakt van het netwerk van genderhistorici. Voor het eindresultaat geldt een beetje hetzelfde als eerder is geconstateerd voor de *ODNB*. Weliswaar laat het eindtotaal een (laag) gemiddelde zien van 7,8% vrouwen, er is zeker sprake van een toename: van 6,8% en 7,1% vrouwen in deel 3 en 4 naar 18,7% in deel 5. En hoewel het er nog even slecht uitzag met deel 6 gezien de oproep die nog in *Historica* moest worden gedaan aan auteurs om zich te melden voor het schrijven van lemma's van vrouwen, is het eindresultaat van 20,6% bevredigend te noemen (al is het aantal personen in dit deel drastisch lager dan in andere).³¹ Hoe dan ook staat iets meer dan de helft van het totale aantal vrouwen (54%) in de laatste twee delen.

De volgende vraag is of met de stijging van de aantallen, ook een verandering is opgetreden in het soort vrouwen dat een lemma kreeg. In de inleiding bij het vijfde deel wordt erop gewezen dat de vergroting van het aandeel van vrouwen niet alleen is gezocht in 'traditionele beroepsgroepen als schrijfsters, actrices, zangeressen, danseressen en beeldend kunstenaressen'.³² Dat wil zeggen dat de uitbreiding niet alleen voor rekening komt van de groep die volgens de analyses van de *DNB* het meest in de smaak van mannen vielen, de genoemde 'publieke vrouwen', maar ook in groepen vrouwen die niet direct tot de verbeelding van mannen (en heel veel vrouwen) spreken: feministen, vrouwen in wetenschap en politiek, oftewel de 'professionele vrouwen'. En hoewel in de *ODNB* die ontwikkeling zich ten volle heeft kunnen doorzetten, is de vergelijkbare tendens die zich in het vijfde deel van het *BWN* voordeed en die in het zesde deel werd voortgezet, door het stoppen van de serie in de kiem gesmoord. Alleen al daarom is het belangrijk geweest dat in 2004 werd begonnen met het *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*.

Het *DVN* en 1001 Vrouwen: de uitgangspunten

Het *DVN* waaruit het naslagwerk *1001 Vrouwen* is voortgevloeid beoogde vooral een aanvulling te zijn op het *BWN* – wat kan blijken uit de periodisering. Waar het *BWN* personen opnam die na 1900 waren geboren (op enkele uitzonderingen na) en bij opname vijf jaar of langer geleden waren gestorven, ging het *DVN* slechts over vrouwen die voor 1850 waren geboren. Doelstelling van het *DVN* was om de levensgeschiedenissen van opmerkelijke Nederlandse vrouwen uit vroegere tijden aan de vergetelheid te ontrukken en tevens recht

31 Mineke Bosch, 'Lemma's van vrouwen op zoek naar auteurs', *Historica* 27:2 (2004) 24-25.

32 De Redactiecommissie, 'Ten geleide', *BWN* 5, vii-xiv.

te doen aan de nieuwe inzichten die vrouwengeschiedenis had opgeleverd.³³ De start van dit project werd in november 2004 luister bijgezet met een congres getiteld ‘Duizend en één vrouwen in de Nederlandse geschiedenis’. De *key note lecture* door Vivienne Larminie, een van de redacteurs van de net tevoren ‘geopenbaarde’ ODNB, maakt duidelijk dat het vernieuwende Britse project voor het DVN een belangrijke context was. In een handzame reader werden de belangrijkste issues waarmee de redactie werd geconfronteerd gepresenteerd en geïllustreerd aan de hand van een selectie artikelen en lemma’s van vrouwen die in de pilotfase van het DVN werden geschreven. Uit de eerste *Newsletter* van de ODNB werd een artikel ‘A Monstrous Regiment of Women: Adding Nineteenth-Century Women to the *New DNB*’ opgenomen en tevens een recensie door Philip Carter, getiteld ‘From the Cracks of History’. Uit de annotatie bij verschillende inleidende teksten blijkt dat het redactieteam bekend was met het Deense vrouwenlexicon.

Veel aandacht ging uit naar vragen over de inhoud. Hoe kon het lexicon op een goede manier ontsloten worden, gegeven het feit dat de *claims to fame* van vrouwen – door hun ‘zwakke beroeps- of groepsidentiteit’ – minder gemakkelijk in een enkel woord te vatten zijn? Hoe typeer je ‘vrouwen van’ die (slechts) indirecte politieke invloed hadden of die vooral als erfgename en verdediger van het familiebezit bekendheid genoten? En gegeven de tradities, wat doe je met huwelijk, zwangerschappen, kinderen, kindersterfte en kinderloosheid die in vrouwenlemma’s moeiteloos hele pagina’s kunnen bestrijken? Wel aandacht daaraan besteden betekent gegeven de huidige praktijk waarin mannen als ‘autonome wezens zonder privéleven’ worden waargenomen, vrouwen toch ‘anders behandelen’; niet doen, betekent voorbijgaan aan de ‘andere levens’ van vrouwen. Het DVN besloot dat belangrijke ‘vrouwenthema’s’ wel aan de orde moesten komen, maar stelde tevens expliciet: ‘een lemma is *niet* de plaats voor uitweidingen [...] over de man met wie zij was getrouwd’.³⁴ Wat doe je met stereotypen in de historische beeldvorming en in de bronnen over vrouwen wanneer je ook hun reputatie wilt meenemen? Het leverde boeiende discussies op.

In het *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* presenteerde Kloek samen met Anna de Haas een systematische verantwoording van het DVN. Zij lieten daarin ook met cijfers de ondervertegenwoordiging zien van vrouwen in vroegere biografische woordenboeken en citeerden enkele problematische typering van vrouwen die duidelijk stamden uit een tijd ‘waarin men nog nooit over seksisme, laat staan over gender’ had nagedacht: ‘eene vrouw van uitmuntenden heldenmoed’, ‘een vrouwspersoon die met eene zwarte

33 Els Kloek en Anna de Haas, ‘Een stoet van vrouwen. Het Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland (DVN), van de vroegste tijden tot circa 1850’, in: Marga Altena, e.a. (eds.), *Jaarboek voor*

Vrouwengeschiedenis 25 (Amsterdam 2005) 185. Zie ook: <http://www.historici.nl/resources/digitaal-vrouwenlexicon-van-nederland/>.

34 *Ibidem*, 190.

kool in de geschiedenis staat opgetekend', een vrouw 'van overwegend deugd en vernuft' die uitmuntte in klavierspel, 'een geschaakte jonkvrouw', 'een zelfstandige met een uitstekend geheugen uitgeruste vrouw', 'een staatkundig dweepster', een 'verdienstelijk kloosterhervormster', een maakster van 'middelmatische verzen', een 'trouwe echtvriendin'.³⁵ Het laat zien dat het redactieteam zich zeer bewust was van het feit dat het er niet alleen om gaat *hoeveel* vrouwen en *welke* vrouwen de historische natie mogen vertegenwoordigen in biografische woordenboeken, maar dat het ook van belang is *hoe* dat gebeurt.

Hierin volgde de redactie de nieuwe ontwikkelingen die zich hadden gemanifesteerd in de *ODNB* en keek ze naar initiatieven in andere landen. Het Deense lexicon besloot bijvoorbeeld om in de genealogische kop van een lemma steeds ook alle kinderen (en niet alleen het kindertal zoals in het *BWN*) op te nemen. Ook namen de Denen, wat vooral voor de moderne periode van belang is, in de genealogische *lead* 'sociale families en netwerken' op, omdat veel vrouwen die een rol in het openbare leven speelden ongehuwd bleven – wat natuurlijk niet betekent dat zij geen privéleven meer hadden.³⁶ Uiteraard werd door al deze naslagwerken stilgestaan bij de veranderlijkheid van de achternamen van vrouwen en werden pogingen gedaan om vrouwen op zoveel mogelijk namen te kunnen vinden. In het *DVN* is de standaard dat vrouwen op hun eigen (zogeheten 'meisjes')naam worden opgenomen, maar ook op hun gehuwde naam of namen en bijnaam kunnen worden gevonden.

1001 Vrouwen: inhaalmanoeuvre (herstory) of herschrijving van de geschiedenis?

Met de uitgave van *1001 Vrouwen* is het *DVN* verder gegaan dan slechts een aanvulling geven. Het is ook begonnen met de (gedeeltelijke) herschrijving van het *BWN* doordat in het boek 250 portretten van vrouwen na 1850 werden opgenomen, die voor een groot deel waren gebaseerd op lemma's uit het *BWN*.³⁷ In mijn lezing tijdens het congres in 2004 putte ik uit mijn ervaring als lid van de redactiecommissie van het *Biografisch Woordenboek van Nederland* (1995-2003) om de rol van nog steeds herkenbare stereotypen over vrouwen aan de hand van lemma's te laten zien. Voor dit artikel heb ik enkele van die lemma's die nu in *1001 Vrouwen* staan opnieuw geanalyseerd om te kunnen beoordelen of *1001 Vrouwen* ook 'verschil' heeft gemaakt in dat opzicht. Ik beperk me tot één voorbeeld.

In 2004 viel ik bijvoorbeeld over de typering van Haya van Someren-Downer (1926-1980), vooraanstaand vvd-politica en eerste vrouwelijke

35 *Ibidem*, 182.

36 Possing, 'On the Breaking of the Skewed Gender Balance in the Danish History', 3.

37 Ik heb nergens kunnen vinden hoeveel lemma's uit het *BWN* en het *BWSA* zijn (her)gebruikt.

Haya van Someren-Downer, VVD-politica, eerste vrouwelijke partijvoorzitter en het eerste bevallende Kamerlid in Nederland (2 september 1965). Haar lemma in het *Biografisch Woordenboek van Nederland* deel 5 (Den Haag 2002) is een voorbeeld van gegenderde geschiedschrijving in de biografische woordenboeken (zie: <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Downer>).

André van der Heuvel, ANP Foto.

partijvoorzitter in Nederland, als ‘gehaaide meid’ in het *BWN*.³⁸ Ondanks de relativerende aanhalingstekens is dat een gegenderde typering die haar kleiner maakte dan zij was en ook geen vooraankondiging had in de hoofdtekst. Tevens werd zij in de slotparagraaf neergezet als ‘onvoorspelbaar in gedrag en opvattingen’, wat zij (waarschijnlijk) te danken had aan haar (princiële maar) onverwachte tegenstem op een belangrijk moment in de liberalisering van de abortuswetgeving. Dat klonk niet goed: onvoorspelbaar in gedrag is geen politiek oordeel, maar een psychologische duiding die vooral voor vrouwen geldt. Dat doet het *DVN*-lemma beter door in dit verband te spreken over ‘het verraad van Haya’. Want hoewel verraad ‘erger’ lijkt dan onvoorspelbaarheid, is het dat niet. Het verraad moet immers politiek-strategisch worden begrepen en refereert niet aan Van Somerens (vrouwelijke) karakter of psychologische gesteldheid. In de slotparagraaf blijft daardoor Van Somerens grote betekenis voor de *VVD* hangen, in plaats van haar als vrouwelijk geassocieerde manier van doen, al stemde zij tegen de abortuswet. Mooi vind ik ook dat zij in het *DVN*-lemma als *eerste* bevallende Kamerlid wordt gememoreerd, wat een feit uit haar privéleven tot een historisch moment in de Nederlandse politieke cultuur verheft. Dat neemt niet weg dat ik niet helemaal tevreden ben. Zo zet ik een vraagteken bij het feit dat Van Someren tot drie keer toe wordt ingelijfd bij een ‘groep’: ‘Oud en Jong’ (P.J. Oud en zichzelf), ‘de Gouden Ploeg’ en ‘de drie H’s’ (Harm van Riel, Haya van Someren, Hans Wiegel). Je kunt je afvragen of dat bij even bevlogen en deskundige mannelijke politici ook zo gauw zou gebeuren. Bij Oud is in het *BWN* van de genoemde combinatie geen sprake en in het Wikipedia-lemma van Hans Wiegel is Harm van Riel zijn mentor en wordt Haya van Someren niet eens genoemd.

Is in dit en andere lemma’s duidelijk sprake van een gender-kritische blik die heeft geleid tot een daadwerkelijke herschrijving van (fragmenten) geschiedenis, het lijkt erop of de nadruk op publieksgerichtheid en de bijzondere vormgeving door Irma Boom het boek buiten of voorbij de gangbare geschiedschrijving plaatst. *1001 Vrouwen* ziet er inderdaad prachtig uit; alleen al de vele zwart-wit afbeeldingen zijn een waardevolle toevoeging, en de gekleurde parallelle portretten een lust voor het oog. Hier zijn afbeeldingen van vrouwen duidelijk niet zomaar ingelast als aardig versiersel: ze lijken te zeggen dat er in bepaalde periodes visuele en sociaal-culturele patronen zijn die geleefde levens mede bepalen. Interessant zijn de draagtouwtjes die voor de kenners onder ons direct associaties oproepen met de catalogus van de Tentoonstelling *De Vrouw 1813-1913* toen vrouwen uit de elite nog niet geacht werden (zelf) met draagtassen rond te lopen. Het roze papier kan wellicht worden opgevat als een knipoog naar ‘vrouwelijke esthetiek’ of naar de befaamde roze pagina’s in de Larousse.

38 Redactie, ‘Downer, Gerarda Victoria’, in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. Online te raadplegen via: <http://www.historici.nl/>

Onderzoek/Projecten/*DVN*/lemmata/data/
Downer (14 maart 2013).

Maar dit materiële aspect maakt een bespreking wel ingewikkeld, want is het een (historisch zeer verantwoord) ‘publieksboek’ of een ‘professioneel geschiedwerk’? Wat zijn bijvoorbeeld de overwegingen geweest om in de gedrukte versie aan de lemma’s geen APL-gedeelte toe te voegen, of om zo ondoorzichtig te goochelen met nummers, symbolen en afkortingen? Waarom MBO als ondertekening in plaats van Mineke Bosch wanneer dat vormgevingstechnisch (lijkt mij) niets uitmaakt? Nu moeten we in de afkortingenlijst de auteursnaam opzoeken (op letter van de voornaam). Dat is lastig voor een historicus die gewend is teksten onmiddellijk te willen contextualiseren en te willen weten ‘wie’ (in diverse opzichten) de auteur is. De opgenomen statistieken aan het begin van iedere periode zijn interessant, maar werken evenmin heel goed omdat de symbolen niet allemaal even gemakkelijk herkenbaar zijn en velen van ons bovendien welhaast een loep nodig hebben om die te kunnen zien.

Dat brengt mij ook bij de vraag of dit aparte biografische woordenboek van vrouwen ‘slechts’ *herstory* is in de zin van aanvulling op of ‘herschrijving’ van de nationale biografische canon? Ikzelf denk dat die tegenstelling vooral een politieke betekenis heeft en au fond niet bestaat. Iedere aanvulling verruimt onze blik en kan aanzetten tot reflectie op de in- en uitsluitingscriteria van het historische handwerk. Een aanvulling is altijd ook tevens een supplement ‘in Derridaanse zin’ (zoals Joan Scott ooit heeft betoogd). Dat betekent dat het *DVN* als een ‘onschuldige aanvulling’ op het *BWN* tegelijkertijd de kritische functie vervult van ‘noodzakelijke aanvulling’ in het licht van hedendaagse kritische maatstaven van historisch onderzoek. Het gaat bij het ontbreken van vrouwen in biografische naslagwerken immers niet zomaar om ‘missing persons’, maar om een systematische weglating van een groep die als ‘niet historisch’ werd beschouwd. Het *DVN* maakt dan op eigen wijze zichtbaar wat heel veel vrouwen- en genderhistorici hebben betoogd: dat de geringe aantallen vrouwen in de geschiedenis niet zozeer het gevolg zijn van de ‘afwezigheid van belangrijke vrouwen in het verleden’, maar vooral van afwezigheid van vrouwen in *visies* op dat verleden. Niettemin staat ook vast dat inderdaad sprake is van een apart project, in plaats, zoals bij de *ODNB*, van een geïntegreerde poging om de parameters van historisch belang te veranderen.

Des te opmerkelijker is het dan ook dat de oppervlakkige inleiding, evenals nogal wat uitspraken van Els Kloek in de media, afdoen aan de kritische dimensie die dit werk heeft. In de inleiding van *1001 Vrouwen* verwijst Kloek nergens naar de traditie van het biografische woordenboek als stut en steun van de nationale geschiedschrijving, het nationale geheugen en de nationale identiteit en de genderproblematiek die daarmee samenhangt. De ontwikkeling van vrouwengeschiedenis wordt teruggebracht tot een reactie op ‘trends in de geschiedenis’ die eind jaren zeventig ging om de schermutselingen tussen ‘oude rankianen’ en ‘structuralisten’. En hoewel zij zich bekent tot ‘een van die “vrouwenhistorici” van het eerste uur’ die vrouwen een plaats wilden geven in de geschiedenis ook voordat vrouwen begonnen

te emanciperen (vergelijk Mary Beard), hadden vrouwen volgens haar niet zomaar recht op een plaats in de geschiedenis als (gewone) vrouw, maar vooral als ‘individu’.

In de pers onderstreept Kloek steeds haar enthousiasme en passie voor dit project door het noemen van leuke, gekke, onverwachte en inspirerende voorbeelden van historische vrouwen. Dit enthousiasme gaat hand in hand met een nadruk op haar fascinatie met het ‘ambachtelijke’ aspect van geschiedschrijving dat impliciet tegenover ‘ideologie’ of ‘theorie’ lijkt te staan. De speciale aandacht voor vrouwen is volgens haar dan ook geenszins om ‘drammerig te zeggen: jullie hebben dit nooit willen zien’.³⁹ In een interview met *NRC-Handelsblad* stelt zij expliciet alleen maar een inhaalmanoeuvre te willen en echt niet ‘stampvoetend’ of ‘op een ideologische manier’ aandacht voor vrouwen te willen vragen.⁴⁰ Op de vraag in een ander medium of dit project *herstory* is en derhalve een vorm van ‘apartheid’ creëert of de geschiedenis herschrijft, antwoordt Kloek dat zij in de eerste plaats vindt dat er niets mis is met een inhaalmanoeuvre (*herstory*); in de tweede plaats wijst zij erop dat zij ook initiatiefnemer is van het Biografisch Portaal, waarin een veelvoud van historische biografische naslagwerken digitaal wordt gekoppeld en waarin het vrouwenlexicon is geïntegreerd: ‘dus van apartheid kan ik niet meer beticht worden’.⁴¹

Het kan zijn dat commerciële overwegingen in deze ambivalente houding een rol hebben gespeeld, al heeft Kloek vaker (maar dan explicieter) met ‘het feminisme’ gepolemiseerd.⁴² De uitspraken in de media staan echter in schril contrast met de intellectuele uitgangspunten die in 2004 werden bediscussieerd en in het *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* uiteengezet. Tevens is de mate waarin Kloek auteurs heeft weten te mobiliseren (zo’n 375 van wie

39 Esther Raaijmakers, “‘Vrouwen hebben recht op individualiteit’”. Duizend opmerkelijke Nederlandse vrouwen belichten de achterkant van de geschiedenis’, *VolZin* (29 april 2011), interview over de database. Ik heb geen systematisch receptieonderzoek gedaan op basis van een verantwoorde selectie recensies en interviews en citeer uit wat mij (onrepresentatief) onder ogen is gekomen.

40 Jannetje Koelewijn, ‘Dit boek moest gewoon! Interview met Els Kloek’, *NRC Handelsblad*, 15 februari 2013.

41 Els Kloek, ‘De ambachtelijkheid van archiefonderzoek’, *Pandora. Tijdschrift van het Vrouwenennetwerk Universiteit Utrecht* (juli 2013) 9. Ik denk dat het Biografisch Portaal niet echt

bijdraagt tot een verandering van het collectieve nationale biografische geheugen op de manier waarop de ODNB dat doet.

42 Bijvoorbeeld in de inleiding van haar proefschrift: ‘Vrouwengeschiedenis, feminisme, en de vroegmoderne tijd’. Een inleiding op drie Leidse studies’, in: Els Kloek, *Wie hij zij, man of wijf. Vrouwengeschiedenis en de vroegmoderne tijd* (Hilversum 1990) 5-47. Deze inleiding bracht Marjan Schwegman ertoe een recensie van dit boek af te sluiten met de hoop dat Kloek zich in de toekomst wel als sekse- of vrouwenhistorica zou blijven zien: ‘Vrouwengeschiedenis kritisch bekeken’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 107:3 (1992) 507.

86 mannen) veelbetekend. Wanneer de redactiebijdragen en de bijdragen van vijf ‘veelschrijvers’ buiten beschouwing worden gelaten hebben de mannelijke auteurs gemiddeld 1,05 lemma geschreven en de 284 vrouwen bijna het dubbele met 1,8. Bovendien heeft Kloeks project in nog geen tien jaar tijd de helft van het totale aantal lemma’s in boekvorm bijeen weten te brengen dat het *BWN* in zo’n veertig jaar produceerde. Kortom, Kloeks passie is indrukwekkend, maar het is geen solipsistisch fenomeen. Het is een met heel veel vrouwen en steeds meer mannen gedeelde historische praktijk die wortelt in de welhaast collectieve verrukking over talloze in de vergetelheid geraakte fascinerende, indrukwekkende, merkwaardige en anderszins belangwekkende vrouwen die zichtbaar werden door anders te kijken. Zo bezien is *1001 Vrouwen* het welluidende slotakkoord van een groot symfonieorkest waarin heel velen een partij hebben meegespeeld, vaak op feministische toon. Het is jammer dat Kloek die historische (!) dimensie van haar werk miskent.

Ceterum censeo, nu dit belangwekkende werk is gedaan, dat het *BWN* zo snel mogelijk moet worden voortgezet, als *Nieuw BWN*, verrijkt met alle lemma’s uit het *Digitale Vrouwenlexicon van Nederland*, en met alle inzichten over ‘principes van insluiting’ en goed digitaal beheer die aan vernieuwend historisch onderzoek kunnen worden ontleend.⁴³ Een eindredacteur (v/m) hiervoor hoeft niet meer te worden gezocht. ◀

Mineke Bosch (1954) is hoogleraar Moderne Geschiedenis aan de Universiteit Groningen. Bosch publiceerde boeken en artikelen over de geschiedenis van gender en wetenschap, (auto)biografie en *life writing*, inclusief het gebruik van ongepubliceerde ‘egodocumenten’, de geschiedenis van de (internationale) vrouwenbewegingen, herdenkingspraktijken en historische cultuur. Recente publicaties zijn onder meer: Mineke Bosch, ‘Persona and the Performance of Identity: Parallel Developments in the Biographical Historiography of Sciences and Gender, and the related Uses of Self-Narrative’, in: idem, Claudia Ulbrich en Gabriele Jancke (eds.), special issue *Auto/Biography* van *L’Homme. Europäische Zeitschrift für feministische Geschichtswissenschaft* 24:2 (2013) 11-22 (vertaling en bewerking van een artikel in het *Tijdschrift voor Biografie* 1:3 (2012) 10-21) en een artikel over de neerslag van Britse herinneringspraktijken met betrekking tot het kiesrecht-feminisme in een Amerikaanse filmmusical: Mineke Bosch, ‘Mary Poppins. De Britse kiesrechtstrijd in de Amerikaanse populaire cultuur in de jaren zestig’, *Het M-woord*. Themanummer van *Tijdschrift voor Genderstudies* 16:3 (2013) 54-60. E-mail: mineke.bosch@rug.nl.

43 Wie nu op internet het *BWN* zoekt, treft ofwel op de eerste hit, de site van het KNAW-instituut Huygens ING, of op *Historici.nl* een summiere (inleidende) beschrijving aan. Per lemma is weliswaar aangegeven in welk deel het voor het

eerst werd opgenomen, maar niet meer is te achterhalen, wie allemaal in een deel bij elkaar stonden. Ook wordt vermeld wanneer een lemma voor het laatst werd gewijzigd, maar niet wat die wijziging inhield.